

DARBE GİRİŞİMİNDEN SONRA TÜRKİYE

Wisâm Mahdî Saleh el-Kubeysî

Türkiye etrafındaki yerel, bölgesel ve uluslararası sahada eşi benzeri görülmemiş çatışma ve çekişmelerin iç içe girmiş şemsiyesi altında Türkiye’de bir darbe girişiminin meydana gelmesi, darbe olgusu üzerinde bu çatışmaların tesiri olduğu varsayımını ortaya koyar. Darbe girişiminin harici unsurların etkisi ve desteği ile meydana gelmesi akla yakın ve tutarlıdır. Özellikle tarihi seyir içindeki parçaların izini takip ettiğimizde siyaset ve sahadaki ani gelişmeler, planlar ve fikri akımların dayatmaları ve bunun ne anlama geldiği, sönmeye yüz tutmuş uluslararası bir düzen ile doğum öncesi sancılarını yaşayan bir düzene işaret eder.

Bu sebeple Ortadoğu olarak isimlendirilen İslami Arap bölgesi üzerinde uluslararası güçlerin çatışma özelliklerini kısaca ve genel hatları ile belirlememiz gerekmektedir. Böylece yenedünya düzenine liderlik etmek için çalışan herhangi bir güç için bu bölgenin ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. Bölge ülkeleri stratejik önemini, enerji ve hammaddenin en büyük üretim yeri ve deposu olması, kıtaları birbirine bağlayan hayati ehemmiyeti sahip deniz kanalları ve boğazlara yakın stratejik konumda olması, dinin ve medeniyetin sembolü olan Mekke ve Medine’nin burada bulunması, bu ikisinin dünya nüfuzunun dörtte biri üzerinde manevi tesirinin olması, dört bir taraftan yönelerek orada yaşamaktan pay sahibi olmaları ve bölge ülkelerinin diğer ülkelere kıyasla dünya üretiminin canlı pazarı olmasından alır.

Bütün bunlar imparatorluklar ve küresel güçlerin bu bölgeyi daimi bir çatışma ve bölgesel çekişme sahası yapmıştır. Bu sebeple küresel ve bölgesel güçlerin sahnedeki oyunlarından kısaca bahsetmemiz gerekecek.

ULUSLARARASI GERÇEKLİĞE DAİR ÖN OKUMA

Şuanda biz, defin işlemlerinin başladığı uluslararası düzen ile doğum öncesi sancılarını duymaya başladığımız düzen arasında tarihi bir dönüm noktasını yaşıyoruz. Bu sebeple toplumların ve devletlerin şuan yaşadıkları geçiş döneminin özelliklerini ve doğasını tanımlamamız gerekiyor. Devletlerin ve toplumların yaşamış olduğu bu geçiş dönemi, uluslararası düzenden başka bir uluslararası düzene, bölgesel düzenden başka bir bölgesel düzene, mahalli düzenden başka bir mahalli düzene geçişe tanıklık eder. Soğuk savaşın bitmesi ile başlayarak nihayetinin tam olarak belirlenemediği bu tarihi dönemin özellikleri, ağır bedelleri olan, kaos, şiddet, korku, umut ve belirsizliklerin hakim olduğu, bir mekanda istikrara kavuşturup başka mekanda kaosa sürükleyen, bir zamanda ilerlemeye götürüp başka bir zamanda çöküşe yol açan bir dönemdir. Fakat genel olarak korkuyu yenen, mahalli bölgesel ve uluslararası güçler arasındaki geleneksel dengeleri bozan tarihi bir dönüm noktasıdır.

Etrafımızda süratle gelişen olaylara seri şekilde göz attığımızda büyük dünya savaşlarında olduğu gibi, onlarca yıldır alışılmadık bir şekilde yerel bölgesel ve küresel aktörlerin rollerinde büyük örtüşme olduğunu müşahede ederiz.

Rollerdeki farklılıklara şöyle göz ucuyla baktığımızda yerel aktörlerin bölgesel güçlerin arkasına dizilerek vekâlet savaşları yaptıklarını görürüz. Sonra bu bölgesel aktörleri mahalli uzantıları ile yetinmeyerek gerçek yüzleri ile savaş arenasına girmeye mecbur buluruz. Çatışmalar doğal olarak artarak karmakarışık bir hal alınca bazı büyük devletlerin orduları yerel ve bölgesel aktörlerin vekâletinden hayal kırıklığına uğrayarak, çelişkili hayal ve

kâbusların selleri ile sürüklenmişçesine savaş arenasına inmeye mecbur kalırlar. Suriye bunun en belirgin örneğidir. Burada garip olan herkesin terörle mücadele gerekçesi ile tek ip üzerinde raks etmesidir. Hatta neredeyse o ip kesilecekte ip üzerinde duranların çoğu ya da tamamı altında şiddetli savaşların gizlendiği uçuruma yuvarlanacak.

ABD

Şu açıktır ki bu gün Amerika, Clinton ve oğul George Bush döneminden daha az hırslıdır ve birçokları Amerika'nın tek kutuplu dünya düzenini beklenildiği şekilde kurmada başarısız olduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte Amerika, kanunun üstünde tek güç gibi kendi piyasa araçları ile mevcut uluslararası düzeni yıkarak düzensizliğe çeviren en büyük etken olmuştur. Medeniyetler çatışması, tarihin sonu, yaratıcı kaos, siyasi ve iktisadi globalleşme, kültür ve toplumların Amerikanlaşması, savaşları önceden başlatmak, NATO'ya Alternatif olarak "NATO'yu isteyen ülkeler" gibi teoriler ortaya atıldılar. Şu anki genel durum, oğul George Bush dönemindeki tekel teorisinin Amerika stratejisindeki başarısızlığın bir sonucu olduğunu gösteriyor. Zira yeni muhafazakârların zannettiği gibi Amerika'nın tek kutuplu dünya düzenini kuracak şartları dayatmaya gücü yoktur.

Amerika tek kutuplu dünya düzeni kurmada başarısız olup, özellikle Irak ve Afganistan'da karşılaştığı direncin etkisi ile rüyalarından uyanmış olsa da, sahip olduğu Askeri prestij, maddi güç, jeo-stratejik kuvvet ve ahlaki değerlerle yeni dünya düzenine liderlik edecek ve şekillendirecek gücü devam etmektedir. Amerika yenedünya düzeninin şartlarını dayatmaya gücü yetmese bile, başka güçlerde Amerika'ya şartları dayatamayacaktır. Aynı şekilde Amerika'nın diğer güçlerin proje ve programları yıkıp engelleme gücü, diğer güçlerin Amerika'nın projelerini yıkıp engelleme gücünden daha fazladır. Uluslararası büyük güçlerin tamamı Amerika'ya karşı bir araya geleceğini varsayarsak bu mümkün olabilir. Ancak bu varsayım bugün hemen hemen imkânsız gibidir. Buna göre gelecekte kurulacak uluslararası düzen -Amerika açısından- muhtemelen, eski

Sovyetler birliğinin rolünü oynamak için çalışan Putin liderliğindeki Rusya'nın hareket alanlarını kısıtladıktan sonra, Avrupa Birliği'ni temsil eden Fransa İngiltere ve Almanya ile geniş ortaklıklar kurma, Rusya, Çin ve gelişmekte olan orta düzeydeki Hindistan, Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerle daha düşük düzeyde ortaklık kurma şeklinde olacağı bugünün olasılıkları arasındadır. Diğer uluslararası güçlerin bunu kabul etmeyeceği gayet doğaldır. Çünkü biz uluslararası dengelerin henüz istikrara kavuşmadığı, bu yeni düzenin hareketini kontrol edecek otorite ve denklemlerin henüz tam olarak çözüme kavuşmadığı tarihi dönümde olmamız, orta ve büyük güçler arasındaki rollerin ve dengelerin değişme imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Uluslararası sistemin en önemli ayaklarından biri olan iktisadi cepheye gelecek olursak, Amerika uluslararası iktisadi gücün çapını genişletmek için çalıştı. Böylece Dünyanın büyük ve gelişmekte olan ekonomilerini içine alan G20 birliği meydana geldi. Bu birlik hem G8 birliğinden daha kapsamlı bir çerçeve olacak, hem de Zbigniew Brzezinski'nin doksanlı yılların ortasında yazdığı "Büyük Satranç Tahtası" isimli kitabında savunduğu ortaklık ilkeleri daha etkili ve güçlü olacaktır.

Uluslararası çevrenin Kaosa yakın düzensiz sistemi içinde, uzun müzakere ve çekişmelerin ardından İran'ın nükleer programını durdurmak maksadı ile P5+1 birliğinin kurulması, bu güç birliğinin ilk meyvesi oldu. Bu güç birliği, Arap Körfezi ve bölgesel reaksiyonları ile sonuçlarından istifade eden güçlerin kimler olduğunu tam olarak açıkladığı gibi, gelecekteki uluslararası düzen ve anlaşmaların esaslarına temel olmuştur. Özellikle Orta Asya'nın sıcak dosyaları ile alakalı konularda.

RUSYA

Araştırmacılar Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesini batının Rusya'ya karşı ekonomik siyasi ve uluslararası nüfuz alanında uyguladıkları baskıcı uygulamaların sonucu

olarak görürler. Batı, Rusya'ya birçok yaptırım uygulamıştır. Bunlardan en önemlileri D8 üyeliğini dondurmak ve Rus hazinesinin en önemli kaynağını oluşturan petrol fiyatlarını düşürmeye sevk edecek bir takım icraatlara girişmesidir. Öte yandan selefi Sovyetler Birliğinin yeryüzünün geniş alanlarında uzanan nüfuzu ile Amerika'nın karşısında denk bir güç odağı olmasının ardından varisi Rusya bu nüfuz alanlarını birer birer kaybetmiştir. Aden, Irak, Suriye, Mısır ve Lübnan'da atılan adımlar bunun örneğidir. Yakın zamanda Rusya'nın nüfuz alanlarını birer birer kaybetmesi ile Suriye, bölgedeki nüfuzunun devam etmesini sağlayacak son kale olmuştur.

Buna paralel olarak, Irak, Yemen ve Lübnan konuları ardından İsrail ile Filistin arasında barış görüşmelerinin başlaması ile Rusya, dinamizm kontrol ve hareket kabiliyetini yitirerek Orta Asya'nın en önemli konularında kozlarını kaybetmiştir. Rusya'nın Suriye denklemine doğrudan müdahale edememesi, sıcak sulardan uzak olması ve rakibi ABD ile arasındaki mesafenin açılmasından dolayıdır.

Rusya XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren organik devlet ilkesini kurarak genişletti ve bu ilke kırk yıldan fazla (1682-1725) hüküm süren Rus imparator büyük Petrus döneminde açıkça ortaya çıktı. Büyük Petrus'un vizyonu, kim İstanbul'a hâkim olursa dünyaya hâkim olur esası üzerine kurulmuştur. Zira İstanbul'a hâkimiyet ona, Akdeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na hâkim olma fırsatı verecekti. Bu Rusya açısından doğrudur. Zira limanlarının çoğu Kuzey Buz denizinde bulunur. Deniz suları yılın altı ayı donduğu için limanlarda hareket durur. Bu Rusya açısından sanki milli güvenlik zorunluluğuymuş gibi Karadeniz sahilinde bulunan Kırım'ı Ukrayna'dan koparıp alması durumunu da açıklar.

Rusya açısından sorun Akdeniz'de Çanakkale boğazı ile Karadeniz'de İstanbul boğazı üzerindeki Rus deniz trafiğinin büyük oranda Türkiye'nin kontrolü altında olmasında saklı. Zira Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) her ne kadar geçiş serbestiyesi sağlamış olsa da

Türkiye'ye barış ve savaş zamanlarında boğaz trafiğini düzenleyen birçok yetki ve yetkiler vermiştir. Bundan dolayı Rusya, ayak bastığı Suriye'nin Tartus limanını korumak için tüm gayreti ile mücadele etmesini neye mal olursa olsun haklı kılacaktır. Özellikle eski bir KGB ajanı ve şu an devlet başkanı olan Putin, büyük Petrus'un vizyonunu ve kendisinin parlak sloganına "Yeni Rusya" o derece tutkudur ki ofisine büyük Petrus'un çizilmiş portresini asmıştır.

Bütün bunlar Rusya'yı Suriye konusunda senaryonun değişmesi durumunda uzun vadeli çatışmalara sürükleyecek, ağır ve büyük maliyetleri olacak zor kararlar almaya mecbur etmiştir. Araştırmalara göre batı için en mükemmel senaryodur. Ancak bu durum Suriye ve bölgede taşlar yerine oturup istenmeyen tüm güçlerin sahneden çıkarılarak uluslararası ve etkili bölgesel güçlerin standartlarına uygun olarak yeniden çizileceği vakte kadar sürecektir.

Bu senaryo Rusya'ya belki de tahammül gücünden daha büyük maliyetler dayatacaktır. Rusya'nın Arap topraklarını işgal eder gibi Suriye'ye doğrudan müdahalesi veya en iyi ihtimalle diktatör katile yardım etmesi ve bu sayede oyun iplerini elinde tutması, orta ve uzun vadede işi daha karmaşık ve dikenli bir hale getirmektedir. Bu durum Rusya'nın rakibi olan uluslararası güçlere hesaplaşma veya Suriye topraklarında muhalif güçleri destekleyerek baskı uygulama fırsatı vermektedir.

Diğer taraftan Rusya'nın doğrudan müdahalesi, Suriye konusunda bölgesel müttefiki olan İran ile aralarında gelecekte bazı zıtlıklar ve çekişmeler meydana getirecektir. Çünkü sahnenin liderliği konusunda kriz belirtilerinin ortaya çıktığı açıktır. Bu çatırtıların bir kısmı Rusya'nın bölgede egemen olmasından rahatsız olan üst düzey devrim muhafız komutanların açıklamalarında, diğer kısmı ise İran veya bölgedeki müttefiklerinin kontrolü altında bulunan bölgelerde haksız hedef gösterme yolu ile açığa çıkmaktadır. Humus'a yakın birçok bölgede meydana gelen durum bunun örneğidir.

Suriye'nin durumu için -araştırmalara göre- tercih edilen senaryo “ uzun vadeli kaos ve çatışma” dır. Bu tercih Suriye konusunda meydana gelecek muhtemel çatışma ve senaryoların değerlendirme ve takibini yapmak maksadı ile Aralık 2013'de kurulan Rant Enstitüsü'nde, araştırmacıların dört tercih arasından çıkararak ortaya koyduğu tercihtir. Bu senaryo tercihleri “uzun vadeli çatışma”, “sistemin zaferi”, “sitemi yıkma”, “müzakere yolu ile problemi zme”. Araştırmalara göre, siyaset ve sahadaki deliller yığını ilk ve son senaryoda toplandığını gösterir. Zira uluslararası aktörlerin doğrudan ve karışıklığı daha arttıracak Şekilde sahneye girmesi, “sistemin zaferi” veya “sistemin tamamen yıkımı” senaryolarını mümkün kılmamaktadır.

İRAN

Bölgesel olarak İran'ının rolünü konuşmadan Orta Asya'nın siyasi haritası hakkında konuşmak mümkün değildir. Çünkü bölgenin sorunları ve dosyaları hakkında İran'ın elinin olmadığı bir konu hemen hemen yok gibidir. İran'ın genişleme hayallerine dayalı bölgesel emellerinin olduğu ve bu emeller için bölgesel bir g olduğu da açıktır.

İran jeolojik olarak iki daire arasında bulunur. Birisi kuzeyde Hazar denizi, Kafkasya ve Orta Asya'yı diğeri de güneyde Basra Körfezi kıyı ülkelerini temsil eder. Ancak İran, bir takım coğrafi ve tarihi nedenlerden dolayı güneye doğru genişleme eğilimi gösterdi. Bu durum Körfez lkeleri, Arap Yarım adası ve daha az oranda modern Türkiye ile gergin ve endişeli komşuluk ilişkileri meydana getirdi.

İran'ın emellerini gerçekleştirme stratejisi, dönemsel ve pragmatik siyaseti takip etme, uluslararası ve bölgesel glerle esnek ittifaklar yapma, devlet mefhumu altında yumuşak güç faktörünü kullanma, devlet mefhumu dışında kalan yerlerde katı kuvvet faktörünü (devlet dışı aktif örgütler) kullanma planı üzerine kuruludur. İran, mevcut durumdaki çatışmaların doğasını/karakterini anladı ve diğer bölgesel güçlerin kendi aralarındaki geleneksel çatışma ve

çekişmelere veya siyasi gaflete battığı dönemde iyi bir hazırlık yaptı. Bu gün bölge ülkeleri kan, coğrafya, istikrar ve malları ile bunun bedelini ödüyor.

İran, bazı bölgesel güç ve örgütlerle işbirliği yaparak bazısını da etkisizleştirerek iyice rahatladı. Uluslararası büyük devletlerin DEAŞ ile çatışmasının ortaya çıkardığı tenakuzlardan istifade ederek bu devletlerle geçici işbirlikleri kurmak için çalışması bunun örneğidir. Humeyni'nin devrimden üç ay sonra ve hatta devrim gerçekleşmeden (paralel oluşum) silahlı kuvvetlerini kurması, (Devrim Muhafızları) ardından devletlerin idaresi dışında örgütler kurmak için “velayet-i fakih”i desteklemesi ile daha darbenin üçüncü yılı dolmadan bölgede “Lübnan Hizbullah'ı” ve “ Irak Bedir Tugayı” örgütlerinin ortaya çıkması ve tüm bunlara batı istihbarat teşkilatlarının göz yumarak görmezlikten gelmesi dikkat çekicidir.

İran'ın kurmaya çalıştığı en önemli işbirliklerinden biri ABD ile kurduğu işbirliğidir. Eski Alman Millet vekili Dr. Jurgen Todenhofer, 06/10/2013 tarihinde Alman bir çok gazetede yayınlanan “Frankfurter Rundschau” başlıklı makalesinde bu işbirliğini ve genişleyen “velayet-i fakih” politikalarının boyutlarını deşifre etmektedir.

Dr. Jurgen Todenhofer makalesinde, İran'ın Alman hükümetinden anlaşmanın bazı maddelerine dair talepte bulunmasına binaen 26 Nisan 2010 yılında ABD'ye bizzat kendisinin teklif götürdüğünü zikrediyor. Bu maddelerden bazıları; İran'ın atom bombası üretmeyeceği, tıbbi gereksinimlere tahsis edilen miktarın dışında uranyum zenginleştirilmesi yapmayacağı, Afganistan ve Irak'ta çatışmalara çözüm bulmak için katkı sağlayacağı ve küresel terör örgütlerine karşı Amerika'ya yardım edeceğini taahhüt eden teminatlar sunması karşılığında Orta Asya'nın nüfuz bölgelerinin paylaşımı çerçevesinde meydana gelen sorunlara dair işbirliği yapmayı teklif ediyor. Dr. Jurgen Todenhofer İran kartının (İran ABD ile barış

yapmak istiyor) söylemi üzerinde olduğunu belirtiyor. İşte bu İran tarafından başlatılan (büyük şeytan) karşıtlığına dair tüm söylem ve iddiaları çürütüyor.

ABD, ikinci dünya savaşından en büyük küresel güç olarak çıkması ile beraber “şeffaf sınır” ve “imparatorluk dışında coğrafya hâkimiyeti” gibi yeni stratejik kavramlar ortaya çıktı. ABD bununla devletin kartografik hudutları olmaksızın iktisadi ve askeri alanda Amerika hâkimiyetini kastediyordu. Çok geçmeden ABD, yeni Orta Doğudan ve “yaratıcı kaos”, “uluslararası liderlik anlayışının değişmesi”, “modern devlet anlayışı” teorilerinden bahsetmeye başladı. Böylece devletlerin geleneksel kurumlarına rağmen sivil örgütlere ve devlet dışı aktif güçlere (NON STATE ACTORS) itimadı günden güne arttı. İran bütün bunları okuyordu. Büyümek ve hayallerini gerçekleştirmek için uygun olan bu ortamda rol oynamak için kendini hazırladı. Hatta yaratıcı kaos teorisine hizmet eden en önemli oyuncu oldu. Ve Amerika velayet-i fakihe tabi milis oluşumları ile velayeti fakih milislerinin işledikleri suçlara tepki olarak ortaya çıkıp gelişen Sünni milis oluşumlara göz yumarak iki taraf arasındaki çatışmalardan istifade etti. Bu çatışmalardan Sünni Arap toplum ve devletler ile Türkiye en çok zarar gören kesim olmuştur.

Medyadaki tacizlere rağmen Amerika-İran ilişkileri gayet sıkı ve gizli kanallar yoluyla koordinasyon en üst düzeydedir. Amerika Eski Savunma Bakanı yardımcısı Larry Korb, el-Cezire’ye verdiği röportajda “Amerika ile İran arasında gizli bir koordinasyon ve yardımlaşma olduğuna şüphe yoktur” demiştir. Bu koordinasyon ve yardımlaşma Amerika’nın Afganistan ve Irak’ı işgali ve bu işgalin gölgesinde İran’ının genişlemesi ile meyvelerini vermiştir.

Buna rağmen Amerika İran arasında her dosya için tam bir mutabakat yoktur. Bundan dolayı meyvelerin toplanma vakti yaklaşırken İran’ı, başladığı projeleri gölgesinde tamamlayacağı, uluslararası baskıların önüne geçmek için kendisinden istifade edeceği,

özellikle Amerika'nın uluslararası çatışma ve çekişmeleri bir kez daha sömürdüğü bir zamanda kendisini uluslararası başka bir oyuncu araştırma ihtiyacı görüyor. Bundan dolayı İran'ı Rusya ile yeni işbirliği kurmaya çalıştığını görüyoruz. Belki de İran son kertede, gelecek uluslararası düzenin modeli konusunda Amerika modeline rakip olan bir modele uygun olması için yeni bir elbise ile eski imparatorlukla işbirliği kurmaya çalışıyordu. Şöyle ki Rusya Akdeniz ve Karadeniz'in sahil ve limanlarına hâkim olmaya çalışırken bir yandan da Basra Körfezine hâkim olması konusunda İran'a yardım ediyor. Böylece Putin Petrus'un projesini gerçekleştirecek.

Mekke ve Medine işgalinin konuşulması yeni değildir. Humeyni devriminden sonra erken dönemde başlamıştır. Humeyni 04/08/1987 tarihli Keyhan gazetesine verdiği demeçte krallığı tehdit eden bir hitapla “uygun bir zamanda Allah'ın izni ile hesaplarını soracağız. İbrahim'in çocukları yakın zamanda Nemrutlardan şeytanlardan ve Karun'un çocuklarından intikamını alacak.” 20/07/1988 tarihinde Tahran radyosunda yayınlanan bir konuşmasında “İnşallah uygun bir zamanda Suudi ailesinden ve Amerika'dan intikamımızı alarak halkımızın kalplerindeki acıları yok edeceğiz. Bu büyük günahın keder damgasını onların kalplerine basacağız. Hakkın zaferinin törenini yaparak ve Kâbe'yi günahkârların elinden kurtararak şehit ailelerinin boğazına tatlı koyacağız. Yakında mescidi haramı işgal edeceğiz” ifadelerini kullanmıştır. Haşim Rafsancani ve Ayetullah Uzma Hüseyin Horasani'de vermiş olduğu demeçlerde buna yakın ifadeler kullanmıştır.

İran şehit dergisinin 1980 yılı 46. Sayısında, içinde Kâbe'nin bulunduğu bir fotoğraf hemen altına mescidi aksanın bulunduğu bir fotoğraf, bu ikisi arasında silah tutan bir el ve hemen altında “iki kibleyi hürriyetine kavuşturacağız” yorumu Kum şehri ulemasının lisansı halidir.

Günümüzde velayet-i fakih bürosuna yakın “Hizbullah Destekçileri Örgütü” adında başka bir örgüt daha vardır. Bunlar İran’da emri maruf ve nehyi anil münker yaftası altında sessizce çalışırlar. Ancak örgüt teyit edilen bilgilere göre, gizli olarak Hizbullah’a finans, asker ve milisler arasında koordinasyonu sağlar. Geçtiğimiz yıl İran-Irak sınırının kırılarak yolculuk belgesi taşımayan yüzbinlerce kişinin sınırdan girmesi beklide en dikkat çekici olanıdır. İster bu Irak’ın demografik (nüfuz yapısı) değiştirmeye yönelik olsun veya on binlerce devrim muhafızı askerlerinin bu tiyatro yoluyla Irak’a sızarak “Irak Hizbullahı” na katılmalarına yönelik olsun tehlike çok büyüktür. Hangi manada olursa olsun bu durumun bölge ülkeleri tarafından ciddiye alınması gerekmektedir.

Bu gün Rusya’nın Velayet-i Fakih ile ittifakı yeni değildir. Tarihte Safevi devleti ile Ortodoks kilisesi arasında Osmanlı devletine karşı işbirliği geçmişti. Sıcak sulara ulaşma vizyonunun sahibi Büyük Petrus 1697 yılında Safevi başkenti İsfahan’a İran yöneticilerini kışkırtarak Osmanlı’ya savaş açması için elçiler göndermişti. İki ülke arasındaki ittifak uzun yıllar devam etti. Fakat bu ilişkiler daha sonra çekişmeye ve hatta çatışmaya dönen bir boyut kazandı.

İran’ın Suriye’de ki bazı stratejik nüfuz alanlarından çekildiğinde şüphe yoktur. Beklide gelecek aylarda daha fazla çekilmesi dayatılacak. Fakat İran Suriye sahnesinde birçok kozunu korumaya devam ediyor. Beklide bu kozlardan en önemlisi mahalli (Esad rejimi) ve uluslararası (Rusya) müttefiklerinin kara harekâtı yapma konusunda -en azından yakın vadede- kendisine muhtaç olmasıdır. Ancak İran bu kozunu gelecek uluslararası herhangi bir anlaşma ile veya tek paket içindeki Suriye dosyalarının nihai çözüm müzakereleri çerçevesinde dengeleri değiştirecek bir sapma ile değişebilir. İran sahip olduğu tüm bu faktörlerle Amerika ile rekabet ve müzakere şartlarını iyileştirmek için Rusya’nın elindeki kozlarla değiştirebilir. Çünkü biliyor ki Velayet-i Fakih Projesinin amacı sadece bölgesel

büyümedir ki bunlar uluslararası projelerle birlikte büyümesine yardım ediyor. Her ne kadar aralarında bazı zıtlıklar ve anlaşmazlıklar çıksada...

IRAK VE SURIYE

Her iki ülkedeki çatışma faktörleri bazı yönlerden birbirine çok benzese de esasında çatışmanın niteliği iki ülkede çok farklıdır. Suriye’de ki çatışmalar, muhalif gruplar ile Esad rejimi arasında; bölgesel olarak Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, İran arasında; uluslararası olarak Amerika ve müttefikleri ile Rusya ve müttefikleri arasında nispi dengeler üzerine kuruludur. Bu dengeler dikenli ve karmaşık bir durum ortaya koyuyor.

Suriye’de durum böyle iken Irak’ta çatışmaların uluslararası güç (Amerika) ile hırslı bölgesel güç (İran) arasında olduğunu görüyoruz. İran sahip olduğu bazı kozlarla Amerika projeleriyle meydana ayak yarışını yapsa da kendisi ile rakibi arasında jeo-stratejik düzey, uluslararası ilişkiler ve BM kanunlarının uygulanmasından dolayı aradaki fark açıktır. Bundan dolayı İran merkezi Bağdat’ta olan yeni bir ittifak kurmak için çaba göstermektedir. Rusları Irak’a çekme için bir takım adımlar atması bunun örneğidir. Şayet bu gerçekleşirse Rusya’nın yaptığı en büyük hata olur.

Suriye’nin geleceği konusunda yapılan tercihlerden söz etmiştik. Şimdi sıra Irak arenası hakkında yapılan tercihlerden söz etmeye geldi. Amerika ve Amerika’ya yakın araştırma merkezi yetkililerinin açıklama ve beyanatlarını sürekli okuyan araştırmacılar, Amerika’nın Irak’ın geleceği konusunda bir kısmı bir kısmından öncelikli olan üç senaryo görüşünün olduğu kanaatine varmışlardır.

Birinci tercih (senaryo): Irak’ın iktisadi rekabet ve askeri denge üzerine kurulan federal (âdemi merkezîyetçi) bir ülke olmasıdır. Bu senaryo merkezi hükümetin idare edip tahakküm edemediği federal bölgelere dış ülkelerle anlaşma ve müzakere yapma yetkisini vermektedir. Bu senaryo Irak’ı Körfez İşbirliği Konseyi veya gelecekte ondan daha geniş bir örgüte

katılmayı kabul eden uzlaşmacı bir devlet yapacaktır. Bu senaryo Amerika açısından en ideal senaryodur. Çünkü bu senaryo İran'ın Irak'ta rolünü azaltacak ve Irak bölgede örnek model olacaktır.

İkinci tercih (senaryo): birinci senaryoyu bölgesel çevre veya iç tarafların herhangi bir sebeple reddetmesi durumunda Amerika, (Kürtlerin durumunu dikkate alarak) Irak'ı Şia'ya teslim etmek için yardım edecek. Ancak Irak hükümeti radikal Velayet-i Fakih değil reformist hükümet olacak. Bu senaryo Irak'ın en azından orta vadede tekrardan Sünni Arap kontrolüne girmesini engelleyeceği gibi, Velayet-i Fakih'in büyüme ve genişleme hayallerinin tehlikesinden ve Rusya gibi düşmanlar ile işbirliği yapmanın vereceği zararların önüne geçecektir.

Üçüncü tercih (senaryo): İran birinci ve ikinci senaryoyu reddederek Irak sahnesine hükmetmede ısrar ederse Amerika son çare olarak kendisinin ve müttefiklerinin menfaatlerini içine alacak şekilde Irak'ı bölecek. Tüm bu tercih ve senaryolar uluslararası çatışmalar ve kanun etkisinin muhtemel referanslarını kullanarak Rusya'nın Irak'a müdahale etmemesi durumunda geçerli. Ancak Rusya pervasızca Irak'a girerse Amerika önünde yeni tercihler olacak.

Suriye ve Irak hakkında konuşma bizi devlet örgütlenmesi (DAEŞ) den söz etmeye götürdü. Devlet dışı aktif faktör olması açısından Kudüs Kolordusu milislerinin tipik karşılığıdır. (Mütercimim notu: Hizbullah'ın Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren kolu). Oluşumuna muayyen şartlar yardım ettiği gibi gelişip büyümesine de diğer projeler hizmet etti. Kudüs Kolordusu ile DAEŞ arasında birçok yönden benzerlik olsa da aralarında bir takım farklar vardır. Bu farklardan en belirgin olanı hedef kitle ile devlet ile ilişkilerini belirleme noktasındadır. Kudüs Kolordusu sadece Sünni şehir ve köyleri hedef alırken DAEŞ ehlisünnete muhalif olan herkesi hedef alır. Kudüs Kolordusunun stratejisi Lübnan modelinde

olduğu gibi, devlet mekanizmasına nşfuz ederek, sonra bu gş unsurun ile tahakkşm ederek perde arkasından yşnetmeyi hedefler. DAES’in stratejisi ise devleti tşmden yıkarak kendine şzgş modeli ile devlet kurmayı hedefler. Bu açıdan DAES Amerika’nın Irak’ı işgalinden sonra yaptığı şeyle karşı karşıya geliyor.

DAES ve selefi el-Kaide’in Amerika ve İran oyunu olduğunu kesin olarak sşylemek mşmkşn değildir. Ancak burada DAES’in İran ile ilişkisi olduğunu gşsteren kuvvetli işaretler vardır. řadi Abdullah’ın Alman araştırmacılara yapmış olduğu “Zerkavi bu dşnemde (mştercimin notu: DAES’in kuruluş dşnemi) İran’ının himayesi altında idi...” itirafı bu ilişkiyi teyit eder. Ahmet Mahmut Salih er-Riyazi’nin “şrdşn emiri Zřrkavi cemaatinin şnemli űyelerinin İran’da olduğunu teyit eder” itirafları da bunu teyit eder.

DAES, İran’a sadık milisler ile rejim tarafından Irak-Suriye Sřnnilerin maruz kaldığı zulşmlerden beslenir. Sistematik cinayet, programlı gř ettirme ve ızellikle başta Arap Sřnnileri olmak űzere bşlgenin Sřnni devletlerinin zayıf tepkileri gşlgesinde, kadınların tutuklanarak cinsel ve psikolojik işkenceye maruz kalması bunun őrneđidir.

Araştırmacı bu yeni çatışma -ki çođu bşlgesel devlet şemsiyesi altında yapıyor- unsurları, uluslararası kanunlara muhalif işlere karşı uluslararası gşlerin suskunluğu ve bağımsız űlkelerin iç işlerine bariz mşdahalesi, bu çatışmaların doğasını değiştirdiği kanaatindedir. Birbiri ile çekişen bşlgesel gşlerin mşzakere ve gşrşşmelerinde sadece geleneksel devlet faktşrünün kullanılması -maalesef- sahnede hiçbir başarı sağlayamamıştır. bşlgedeki hiçbir űlke devamlı tehdit, sınırlar űzerinde kaos ve Velayet-i Fakih’in geniş imparatorluk projesi hayalleri gşlgesinde kendi egemenliğini savunma, sınırları içinde maslahatını temin etme imkanı kalmamıştır.

DARBE SONRASI TÜRKİYE'Yİ JEO-STRATEJİK KONUMLANDIRMA

Geride zikredilen tüm verilerin gölgesinde Türkiye'de bir darbe girişimi meydana geldi.

Bu darbe girişiminin iki önemli hedefi vardır. Bunlar;

Birincisi: AKP'yi iktidardan uzaklaştırarak yönetimi yeni Orta Asya konusunda uluslararası güçlerin planlarına karşı çıkmayacak siyasi güçlere teslim etmek.

İkincisi: Türkiye'yi iç çekişme ve çatışmalarla meşgul etmek ve sınırının iki kenarında bulunan Suriye ve Irak'taki yangınlara Türkiye'yi de katarak zayıflatmak. Böylece Türkiye yakın zamanda elde ettiği haklara muvaffak olacağı bir anda yenedünya düzeni ve uluslararası siyaset portresinin çizildiği masadaki sandalyesinden uzaklaştırılmaya hazır olacak.

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu ciddi olay, kendisini hedef alan tehlikenin boyutunu apaçık göstermiştir. Bundan dolayı Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde açık bir değişim müşahade ediyoruz. Gerçek şu ki darbeye karışan kişiler ile darbeyi destekleyen devlet ve örgütlere karşı devletin, aşırıya ve şiddete kaçmaksızın olgun devlet modeline uygun gelenek ve kanuna riayet ederek, kuvvetler ayrılığı ve yargıya saygı ilkesi çerçevesinde sıkı bir muameleye tabi tutması kesinlikle gerekmektedir.

Türkiye uluslararası düzeyde iki şeritli köprü rolü oynayabilir. Birincisi Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı birbirine bağlar. İkincisi yeni ipek yolu ile Uzak Doğu ile Avrupa'yı birbirine bağlar. Hiç şüphe yok ki Türkiye'nin jeo-stratejik ağırlığı ve jeopolitik konumu bu role kendisini ehil kılmaktadır. Uluslararası çatışma ve çekişmelerin okumasını güzel yapsa bu ondan uluslararası ilişkilerin zaviyesini genişletmeyi ve değiştirmeyi talep ediyor.

Türkiye'yi NATO- Rusya krizi veya komşusu Irak Suriye Konusunda ki destekleyici rolünü bırakarak Amerika'ya karşı keskin tavır takınması gerekmektedir. Türkiye'nin ABD

ile yapılan sözleşmeleri ya da antlaşmaları inkâr etmesini kast edilememektedir. Fakat iki ülke ile ilişkilerine itimat etmeyerek yeni ilişkiler araştırması -alternatifi olmasa da- zaruri hale gelmiştir.

Bir taraftan Orta Asya ülkeleri ile hızla artan ilişkiler kurarak (ırk ve dil bağı ile birlikte) Türkiye ufkunun dünyanın kalbine ve en uçlarına kadar genişlemesi, diğer taraftan Çin ve Hindistan ile ilişkilerini güçlendirmesi, özellikle Türkiye-Rusya ilişkilerinin normale dönmesi, Türkiye'yi bölgesellikten küreselliğe taşımak için canlı bir alan meydana getirecektir. Böylece küresel güç olma yolunda mevcut uluslararası düzen değişiminin yarattığı boşluğu şekillendireceği, stratejik ağırlığını artıracığı ve uluslararası düzeyde rol oynayacağı harika bir fırsat ve meydan okuma şansı yakalayacaktır.

Bu noktada Türkiye Orta Asya'da maslahat ve menfaatini koruması için Rusya'nın menfaatleri ile karşı karşıya gelmemesi veya en azından Rusya ile çekişmemesi gerekmektedir. Buda Türkiye- Rusya ilişkilerinin Türkiye'ye iktisadi siyasi ve stratejik olarak büyük getiriler sağlayacağı tarzda esnek, dinamik, ağır başlı ve akılcı bir ilişki kurup geliştirmekle mümkün olur.

Türkiye Uzak Doğu ile ilgili olarak Hindistan ile Çin arasında çatışma çıkmaması için önemli rol oynayabilir. Birbiri ile çekişen Hindistan ve Pakistan arasındaki sıcak atmosferi soğutarak ve Çin-Pakistan ile Hindistan-Bangladeş arasındaki şiddetli kutuplaşmayı keserek ehemmiyeti diğerinden az olmayan önemli roller oynayabilir. Bütün bu ülkeler için önemli ve yararlı bir unsur olarak böyle bir sükûnet ortamı sağlama ile Türkiye, yenedünya düzeninin eşliğinde beklenen büyük değişimlerin gölgesinde bölgesel ve küresel rolünü güçlendirerek meyvelerini toplayacaktır.

Gelecekte Hindistan büyük bir önem kazanacaktır. Zira Hindistan Çin'den daha merkezi konumda olmasının yanında deniz nüfuzuna sahip okyanus ülkelerinden birisidir. Ek olarak

Hindistan yenedünya düzeninin kurulmasında büyük etkisi olması beklenen üç önemli yumuşak güç unsuru konusunda üstünlük sağlamaya çalışmaktadır. Bu güç unsurları; uzman idarecilik, ordu bilgisayar yazılımı ve en hayati alanlarda elektronik cihazlar kullanmadır. Hindistan son üç yılda bu sahalarda büyük sıçramalar yaptı. Türkiye- Hindistan ilişkilerini hızla geliştirecek adımlar atılması ve bilim, kültür, teknoloji açık ürün pazarı ve yatırım alanları konusunda karşılıklı mübadele ve ekonomik işbirliğinin genişletilmesi, Türkiye'nin rolünü oynaması için iktisadi siyasi ve jeo-stratejik bakımdan birçok getiri taşıyan bir saha meydana getirecektir.

Türkiye Rusya ile ilişkilerini imtiyaz tanımaksızın üst düzeyde koruması gerekir. Fakat uzun vadede bu ilişkilere itimat etmemesi gerekir. Çünkü gelecekte Türkiye'nin küresel çaptaki rolünün hedefleri ve emelleri Rus rolünün kenarından bir parça alacak. Buda iki ülke ilişkilerine endişe ve karşılıklı güven kaybı meydana getirecek. Bu durum şuan bana aşikâr olduğu gibi uzun vadede bu ilişkilerin yükselmesine müsaade etmez.

Aynı şekilde Türkiye'nin Batı, NATO ve özellikle Amerika'ya da tam itimat etmemesi gerekmektedir. Zamanla Türkiye toplumsal dokusunu sağlamlaştırarak ve "Tek Devlet" ilkesine göre Türk devlet modelini kurma, askeri sanayisini "yeterlilik, rekabet ve yenilik" ilkesine göre geliştirme sayesinde mahalli rolünü güçlendirecektir. Türkiye bölgesel güvenliğin sağlanması ve geniş bir bölgesel ittifak kurarak köprü görevi görmesi ve uzak doğuya açılması sayesinde küresel rolünü güçlendirmesi gerekmektedir.

Nasıl ki bölgedeki küresel otorite boşluğu, başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerine fırsat ve meydan okuma şansı veriyor olsa da, aynı şekilde Türkiye-Suudi Arabistan arasında (Irak Şam Sünni bölgesi) DAEŞ'in büyümesinin meydana getirdiği boşluk ve Şii hayallerini gerçekleştirmenin önüne geçilmesi, gelecek Orta Asya'nın güç ve sınır haritasının çizilmesine etki edecek başka bir fırsat ve meydan okuma şansı tanımaktadır.

Bu gruplar (DAEŞ vb.) hırslı ve coşkulu gençlerin gözlerini büyülese de kendilerini savunan, emellerini gerçekleştirecek zorluklarını ve sıkıntılarını azaltacak projeler ortaya çıkması ile bu gruplar yok olacaktır. Zira herkesi kuşatacak proje olmadığı için bu gençler kendilerine bu gruplardan (DAEŞ vb.) başka alternatif bulamamaktadır.

İRAN TÜRKİYE VE ARABİSTAN

İran'ının Türkiye'ye olan ihtiyacı Türkiye'nin İran'a olan ihtiyacından daha fazladır. Fakat İran diğer ülkelerle birlikte devlet faktörü ile devlet dışı aktif örgüt faktörünü kullanmaktadır. Buda karşılıklı güven veren dengeli ilişkilerin kurulmasına müsaade etmiyor.

Son yirmi yılda Arabistan'ının stratejik ağırlığının artması ve Son zamanlarda Mısır'ın stratejik ağırlığını kaybetmesinin neticesi olarak Türkiye-İran-Mısır arasındaki denge denkleminin dışında kalması ile Arabistan Mısır'ın rolünün yerini aldı.

Yukarıda zikredilen ülkelerin her birinin birbirine bakış açısını bu ülkelerin görüşüne uygun olarak az kelimelerle tanımlamamız mümkündür.

Suudi Arabistan İran'a hasım, Türkiye'ye bölgesel rakip olarak bakar. Türkiye Suudi Arabistan'a işbirlikçi İran'a ise bölgesel rakip olarak bakar. İran Suudi Arabistan ve Türkiye'ye hasım olarak bakar. Her ne kadar husumetin keskinliği aralarında farklı olsa da...

Öte yandan İran'ın Irak'a doğru genişlemesi ve Irak'ı başka bir ülkeye devretmeyi kafasına koyması, başta körfez ülkeleri olmak üzere Türkiye ve Arap bölge için ciddi bir tehdit oluşturuyor. Velayet'i Fakih projesinin genişlemek ve bölge coğrafyası üzerinde oynamak için güç kullanması diğer bölgesel güçlerin ulusal güvenliğini, stratejik derinliğini ve bölgesel rolünü tehlikeye atma riski taşımasından dolayı bölge ülkelerinin bu genişlemeye karşı güç kullanma durumunu meydana getirdi. Türkiye darbe girişiminden sonra meseleyi

çözdü ve bir takım adımlar atarak onlarca yıl boyunca İran'a ihtiyaç duymayacağı bir takım tercihler ve yollar edinmeye başladı.

Suriye-Irak Sünni bölgesinin İran'ın kontrolüne girmesi ve Şii egemenliğinin tamamlanması ilk günden bu yana Türkiye ile Körfez arasındaki kara bağının kesilmesi anlamına gelir. Buda Türkiye için güçlü ve canlı piyasayı kaybetmesi, karşılıklı yatırım fırsatlarını kaçırmaması ve iki büyük güç AB ile Rusya'nın kendi sırtından inkişaf etmesi anlamına gelir. Körfez ülkeleri için ise Velayet-i Fakih projesi karşısında çıplak bırakılması anlamını da taşır.

Türkiye problem yaşayan tek ülke değildir. Bilakis biletini tek yön olarak kestiren İran'da meydana gelen hadiseler ve şartlar istasyonlarda durmaya ve nefes almaya zorluyor. Fakat İran genişleme hayallerinden geri çekilmeyi kesinlikle reddediyor.

Türkiye İran ile çatışmaya çalışmıyor. Ancak bölgesel sisteme uygun çalışarak ve aktif uluslararası diplomasi ile harekete geçerek, İran'ı, devletin salâhı için devrim yolundan vazgeçirmeye, kendi doğal sınırlarına dönmeye, devlet dışı aktif örgüt faktörünü kullanmayı terk etmeye zorlamalıdır. İran'a mevcut seçeneğin ve genişleme hayallerinin kendisine büyük külfetler getireceği anlatılmalıdır. Bölge ülkelerinin iç işlerine karışmaya devam ettiği takdirde kendi iç işlerinin kırılganlığı üzerinde oynanacak oyunlardan bahsetmiyorum bile.

Bazı bölgesel projeler ve azınlık emellerinin desteklenmesi veya doğrudan müdahale yolu ile bölgede egemen olmaya çalışan bir dünyada, İran'ının Şii dünyanın liderliği yaptığı gibi Sünni dünyanın liderliği konusunda çok ciddi bir şekilde düşünülmesi gerekmektedir. Bu liderliğin geleneksel, laik, İslami referans gibi bölge güçlerinin tamamını içine alacak ve bölge halkının emellerini gerçekleştirmek için çalışan büyük bir proje idaresinde kontrol edilen bir Türkiye-Suudi Arabistan stratejik işbirliği ile gerçekleşmesi mümkündür. Bu coğrafi, nüfuz, iktisadi, askeri ve kaynaklar gibi bütün güç unsurlarını bir araya toplayan bir

işbirliğidir. Bu büyük projenin temel dayanağı olan din sembolünden bahsetmiyorum bile. Jean-Jacques Rousseau ve Schopenhauer'in dediği gibi “vicdan kontrolü tarihin en büyük itici gücüdür. Yoksa akıl ve sonuçları değil...”

Kuveytli mütefekkir Dr. Abdullah en-Nefisî daha da ileriye giderek diyor ki “ Türkiye – Suudi işbirliği sağlanırsa bölgenin güç dengeleri değişecek ve İran-Amerika projeleri başarısız olacaktır” bu sözün ne kadar doğru olduğu açıktır. Zira Amerika projesi bölgede silah olarak İran projesini kullanmaktadır. Planları, ideoloji ihraç etmek, fikir ve silah odaklı kaos yaymak, milis kozunu kullanarak ırkçı çatışmaları körüklemek üzerine kuruludur. İran'ının Velayet-i Fakih projesini boşa çıkaracak rolünü azaltacak ve Tahran'ının (Şii hilali) egemenliğinden men edecek güçlü herhangi bir proje Amerika – İran projelerinin önü tek seferde kesecektir. Böyle güçlü bir işbirliği ile İran projesi tamamen, Amerika projesi de büyük ölçüde akamete uğratılmış olacaktır.

Türkiye - Suudi Arabistan - Pakistan işbirliğini canlandırmak ve güvenlik, siyaset, askeri ve sivil sanayi alanında tecrübe alışverişlerin sağlanmasını ciddi bir şekilde düşünmek gerekir. Böyle bir işbirliğin kurulması İran'ının bölgesel genişleme emellerini engellemeye uluslararası güçlerin tehdit ve müdahalelerinden caydırmaya salahiyetli bir projenin çekirdeğini meydana getirecektir. Fakat tüm bunlar sadece basında ses getiren naylon işbirlikleri ile meydana gelmez. Bilakis üniversitelerin ortak önermeleri doğrultusunda hakiki esaslara dayatılmış etkili kuvvet faktörünü içeren ve en önemlisi beşeri kitle potansiyeli olan güçlü bir proje ile mümkün olur.

Mahalli olarak halkında desteklediği parlamenter sistemden halkında desteklediği başkanlık sistemine sessiz bir geçiş, Kürt sorunu gibi askıdaki bazı problemlerin “barış ve istikrarlı büyüme” ilkesine göre çözüme kavuşturulması, bazı seçim kanunların değiştirilerek siyasi katılımın genişletilmesi (mesela seçim barajının %5 düşürülmesi), azınlık ve ferlerin

hürriyet çatısının yükseltilmesi sureti ile reformlara devam etmesi Türkiye'nin tecrübesini sağlamlaştırmaya, Türkiye'nin rolünü güçlendirmesine ve büyük bir sıçrama yaparak küresel rol oynamasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak inanıyoruz ki bu başarısız darbe girişimi sadece bir başlangıçtır. İç girişimlerin ve dış müdahalelerin sonu değildir. İyi bir fırsatı yakaladığında veya dikkatsiz bir anda yeniden darbe girişiminde bulunmak için tüm hazırlıklarını yapacak ve tüm enerjisini sarf edecektir. Beklide bu yapacakları darbe eskisinden daha öfkeli ve kanlı olacaktır.

Diğer Türkiye'nin hızlı –aceleci olmayan- kararlar alması ilişki zaviyesini çevirmesi ve uluslararası bölgesel ve yerel işbirliklerini geliştirme çerçevesini yeniden gözden geçirmesi zaruri ve acil hale gelmiştir. Darbe öncesi ve sonrasında olumsuz neticelerini azaltarak yükünü hafifletmek ve mazisine yakışır şekilde –günümüz Türkiye'sine uygun- bölgesel ve küresel en büyük oyuncu olması için (bu adımları atması) zaruri ve acildir.